

Oefenopgaven: verschiltoetsen

Dr. ir. D.A.M.P. Blom

2025

Opdracht 1: Defensie onderzoekt de stressbestendigheid van vrouwelijke en mannelijke militairen in potentieel levensbedreigende situaties. Tijdens een realistische simulatie van een hinderlaag in vijandelijk gebied wordt de hartslag gemeten van negen vrouwelijke en negen mannelijke militairen. De gemiddelde hartslag tijdens het 10 minuten durende scenario wordt per militair vastgelegd.

De resultaten zijn als volgt:

Gemiddelde hartslag (vrouwen, A)	102	110	98	120	115	105	108	112	117
Gemiddelde hartslag (mannen, B)	108	122	130	115	125	110	118	127	121

Het hoofd van de medische dienst wil weten of mannelijke militairen in deze setting een hogere stressrespons vertonen dan hun mannelijke collega's. Voor beide populaties wordt aangenomen dat de gemiddelde hartslag normaal verdeeld is met onbekende verwachtingswaarden μ_A en μ_B , en standaardafwijkingen σ_A en σ_B .

- (a) Bereken de steekproefgemiddeldes $\bar{x}_A$ en $\bar{x}_B$, en de steekproefvarianties s_A^2 en s_B^2 .

Uitwerking

Populatie A: vrouwelijke militairen. We berekenen het steekproefgemiddelde $\bar{x}_A$ als volgt:

$$\bar{x}_A = \frac{102 + 110 + \dots + 117}{9} \approx 109,6667.$$

We berekenen de steekproefvariantie s_A^2 als volgt:

$$\begin{aligned} s_A^2 &= \frac{(x_1 - \bar{x}_A)^2 + (x_2 - \bar{x}_A)^2 + \dots + (x_n - \bar{x}_A)^2}{n - 1} \\ &= \frac{(102 - 109,6667)^2 + (110 - 109,6667)^2 + \dots + (117 - 109,6667)^2}{9 - 1} \\ &\approx 51,75. \end{aligned}$$

Populatie B: mannelijke militairen.

We berekenen het steekproefgemiddelde $\bar{x}_B$ als volgt:

$$\bar{x}_B = \frac{108 + 122 + \dots + 121}{9} \approx 119,5556.$$

We berekenen de steekproefvariantie s_B^2 als volgt:

$$\begin{aligned} s_B^2 &= \frac{(y_1 - \bar{x}_B)^2 + (y_2 - \bar{x}_B)^2 + \dots + (y_n - \bar{x}_B)^2}{m - 1} \\ &= \frac{(108 - 119,5556)^2 + (122 - 119,5556)^2 + \dots + (121 - 119,5556)^2}{9 - 1} \\ &\approx 56,2778. \end{aligned}$$

- (b) Bepaal met behulp van een F -toets of de varianties in de gemiddelde hartslag gelijk zijn voor de populaties van vrouwelijke en mannelijke militairen. Gebruik de p -waarde in je conclusie. Kies voor het significantieniveau $\alpha = 0,05$.

Uitwerking

We noteren de populaties vrouwelijke en mannelijke militairen respectievelijk met A en B . In de vraag staat dat we aan mogen nemen dat $X_A \sim N(\mu_A = ?; \sigma_A = ?)$ en $X_B \sim N(\mu_B = ?; \sigma_A = ?)$.

We toetsen op gelijke varianties, oftewel de nulhypothese H_0 en de alternatieve hypothese H_1 worden als volgt gedefinieerd:

$$\begin{aligned}H_0 : \quad & \sigma_A^2 = \sigma_B^2 \\H_1 : \quad & \sigma_A^2 \neq \sigma_B^2\end{aligned}$$

Verder is gegeven dat we mogen werken met een significantieniveau $\alpha = 0,05$, en data is al verzameld voor beide populaties. De toetsingsgrootheid voor een F -toets is gelijk aan

$$F = \frac{S_A^2}{S_B^2},$$

en volgt een $F(n-1, m-1)$ -verdeling, oftewel een $F(8, 8)$ -verdeling.

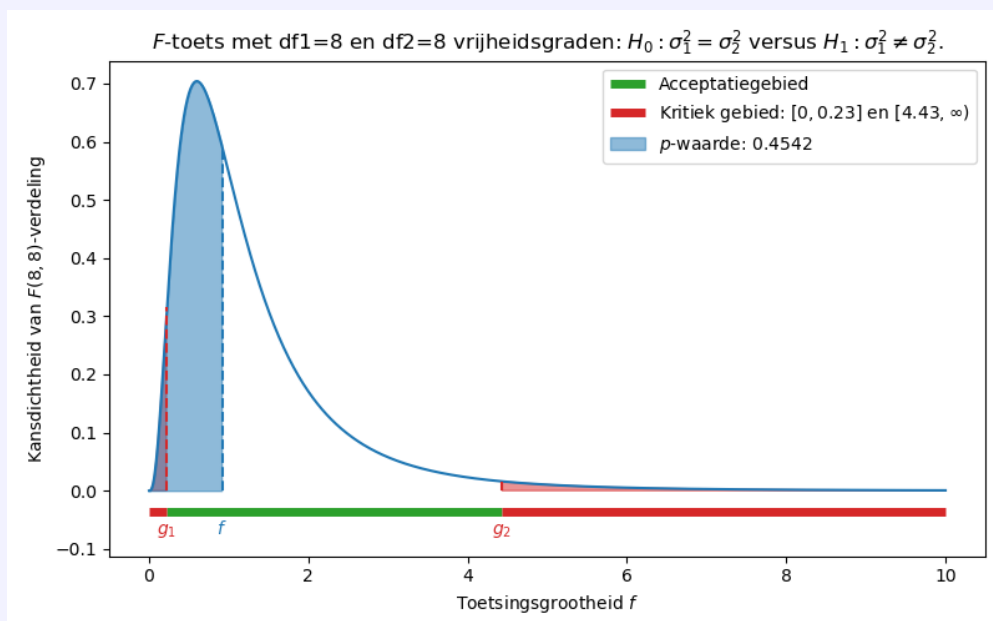
De geobserveerde toetsingsgrootheid is gelijk aan

$$f = \frac{s_A^2}{s_B^2} = \frac{51,75}{56,2778} \approx 0,9195.$$

In dit geval is de p -waarde gelijk aan de linkerschrijdingskans van deze toetsingsgrootheid f (deze is kleiner dan de linkerschrijdingskans):

$$p = P(F \leq f) = \text{Fcdf}(\text{lower} = 0; \text{upper} = 0,9195; \text{df1} = 9; \text{df2} = 9) \approx 0,4542.$$

Aangezien de p -waarde groter is dan $\alpha/2 = 0,025$ (tweezijdige toets!), wordt de nulhypothese H_0 aangenomen. Er is onvoldoende bewijs om op basis van deze steekproef de aanname van gelijke varianties te verwerpen. We mogen dus uitgaan van gelijke varianties.

- (c) Bepaal met behulp van een onafhankelijke t -toets of de gemiddelde hartslag in stress-situaties bij mannelijke militairen significant hoger ligt dan bij vrouwelijke militairen. Baseer je conclusie op het kritieke gebied. Kies opnieuw voor het significantieniveau $\alpha = 0,05$.

Uitwerking

We toetsen of de gemiddelde hartslag μ_B voor mannelijke militairen significant hoger is dan de gemiddelde hartslag μ_A voor vrouwelijke militairen. De hypothesen kunnen we daarom als volgt definiëren:

$$H_0 : \mu_A \geq \mu_B \text{ (niet significant hoger)}$$

$$H_1 : \mu_A < \mu_B \text{ (wel significant hoger)}$$

Verder is gegeven dat we mogen werken met een significantieniveau $\alpha = 0,05$, en data is al verzameld voor beide populaties.

Op basis van ons antwoord bij vraag (b) mogen we aannemen dat $\sigma = \sigma_A = \sigma_B$. Dat betekent dat we met de pooled variance mogen werken als schatting voor de gemeenschappelijke onbekende σ .

$$s_P^2 = \frac{(n-1) \cdot s_A^2 + (m-1) \cdot s_B^2}{n-1+m-1} = \frac{8 \cdot 51,75 + 8 \cdot 56,2778}{16} \approx 54,0139.$$

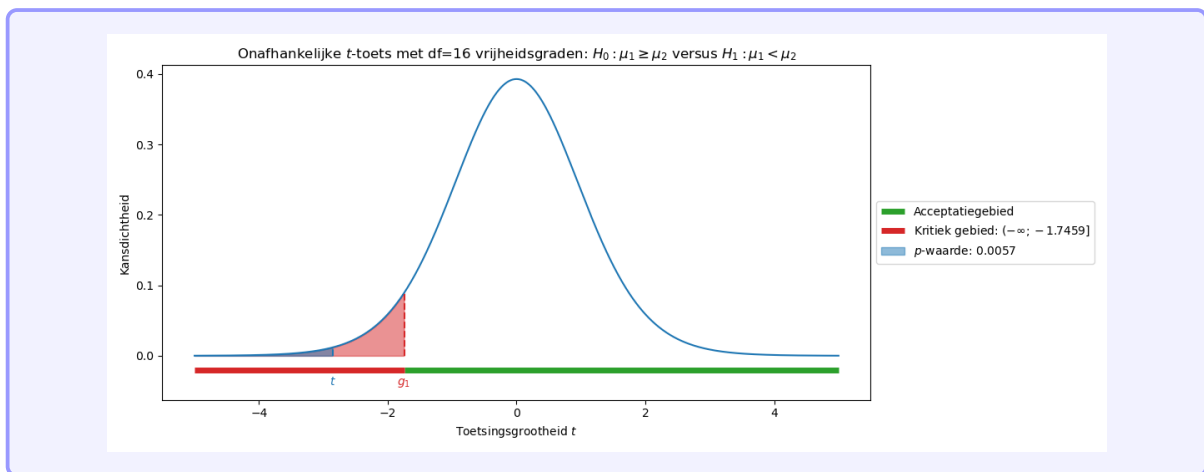
De toetsingsgrootte van de bijbehorende t -toets is (onder de nulhypothese $\mu_A = \mu_B$) gelijk aan

$$\begin{aligned} t &= \frac{(\bar{x}_A - \bar{x}_B) - (\mu_A - \mu_B)}{\sqrt{\frac{s_P^2}{n} + \frac{s_P^2}{m}}} \\ &= \frac{(109,6667 - 119,5556) - 0}{\sqrt{\frac{54,0139}{9} + \frac{54,0139}{9}}} \\ &\approx -2,8543, \end{aligned}$$

en komt uit een t -verdeling met $df = n + m - 2 = 16$ vrijheidsgraden. Omdat we linkszijdig toetsen, is het kritieke gebied van de vorm $(-\infty; g]$. Deze kritieke grens kunnen we met de t -verdeling bepalen, namelijk

$$g = \text{InvT}(\text{opp} = \alpha; df = n + m - 2) = \text{InvT}(\text{opp} = 0,05; df = 16) \approx -1,7459$$

De toetsingsgrootte t ligt dus in het kritieke gebied, dus H_0 moet worden verworpen. Er is op basis van deze steekproeven voldoende reden om aan te nemen dat de gemiddelde hartslag van mannelijke militairen in stresssituaties significant hoger ligt dan bij vrouwelijke militairen.

Opdracht 2: Defensie test de bescherming van een nieuw type scherfvest onder verschillende soorten ballistische dreiging. Het onderzoek vindt plaats op het militaire testterrein van de Defensie Materieel Organisatie (DMO). Tijdens de test worden twee munitietypen gebruikt: fragmentatiegranaten (groep A) en scherpschutterspatronen (groep B). In beide gevallen wordt gebruik gemaakt van identieke scherfvesten die zijn bevestigd op testdummies.

Per vest wordt gemeten hoe diep de kogel- of schervenimpact doordringt in de testdummy, uitgedrukt in millimeters. De test wordt uitgevoerd onder gecontroleerde omstandigheden (temperatuur, vocht, afstand en inslaghoek zijn constant). Van beide munitietypen worden acht schoten gelost op afzonderlijke vesten, waarna de penetratiediepte wordt gemeten.

Het hoofd van de testafdeling wil weten of de scherpschutterspatronen significant dieper penetreren dan de fragmentatiegranaten. Bij de fragmentatiegranaten werd op basis van een steekproef van 14 metingen een gemiddelde $\bar{x}_A = 9,85$ en variantie $s_A^2 = 0,06$ gemeten. Bij de scherpschutterspatronen werd op basis van een steekproef van 17 metingen een gemiddelde $\bar{x}_B = 10,52$ en variantie $s_B^2 = 0,84$ gemeten.

Voor beide populaties wordt aangenomen dat de gemiddelde hartslag normaal verdeeld is met onbekende verwachtingswaardes μ_A en μ_B , en standaardafwijkingen σ_A en σ_B .

- (a) Bepaal met behulp van een F -toets of de varianties in de penetratiediepte gelijk zijn voor fragmentatiegranaten en scherpschutterspatronen. Gebruik het kritieke gebied in je conclusie. Kies voor het significantieniveau $\alpha = 0,03$.

Uitwerking

In de vraag staat dat we aan mogen nemen dat $X_A \sim N(\mu_A = ?; \sigma_A = ?)$ en $X_B \sim N(\mu_B = ?; \sigma_B = ?)$.

We toetsen op gelijke varianties, oftewel de nulhypothese H_0 en de alternatieve hypothese H_1 worden als volgt gedefinieerd:

$$\begin{aligned} H_0 : \quad & \sigma_A^2 = \sigma_B^2 \\ H_1 : \quad & \sigma_A^2 \neq \sigma_B^2 \end{aligned}$$

Verder is gegeven dat we mogen werken met een significantieniveau $\alpha = 0,03$, en data is al verzameld voor beide populaties. De toetsingsgrootte voor een

F -toets is gelijk aan

$$F = \frac{S_A^2}{S_B^2},$$

en volgt een $F(n-1, m-1)$ -verdeling, oftewel een $F(13, 16)$ -verdeling.

De geobserveerde toetsingsgrootte is gelijk aan

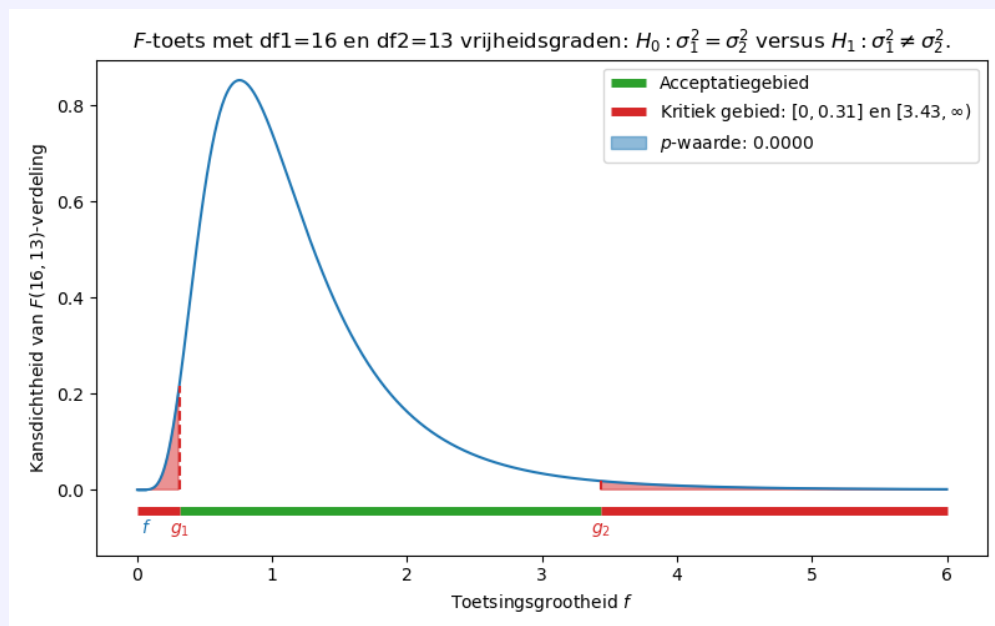
$$f = \frac{s_A^2}{s_B^2} = \frac{0,06}{0,84} \approx 0,0714.$$

Omdat we tweezijdig toetsen, is het kritieke gebied van de vorm $(-\infty; g_1]$ en $[g_2; \infty)$, waarbij de grenzen g_1 en g_2 bepaald kunnen worden met de $F(5, 9)$ -verdeling.

$$\text{Fcdf}(\text{lower} = 0; \text{upper} = g_1; \text{df1} = 13; \text{df2} = 16) = \alpha/2 = 0,015 \rightarrow g_1 \approx 0,2912$$

$$\text{Fcdf}(\text{lower} = g_2; \text{upper} = 10^{99}; \text{df1} = 13; \text{df2} = 16) = \alpha/2 = 0,015 \rightarrow g_2 \approx 3,2041$$

De berekende $f = 0,0714$ ligt dus in het kritieke gebied, dus we verwerpen de nulhypothese H_0 . Er is op basis van deze steekproeven voldoende bewijs om de aanname van gelijke varianties te verwerpen. We mogen dus niet uitgaan van gelijke varianties.

- (b) Bepaal met behulp van een onafhankelijke t -toets of scherpshutterspatronen gemiddeld significant dieper in een schervest doordringen dan fragmentatiegranaten. Formuleer een conclusie op basis van de p -waarde. Kies opnieuw voor het significantieniveau $\alpha = 0,03$.

Uitwerking

We toetsen of de gemiddelde penetratiediepte μ_B voor scherpshutterspatronen significant hoger is dan de gemiddelde penetratiediepte μ_A voor fragmentatie-

granaten. De hypothesen kunnen we daarom als volgt definiëren:

$$H_0 : \mu_A \geq \mu_B \text{ (niet significant hoger)}$$

$$H_1 : \mu_A < \mu_B \text{ (wel significant hoger)}$$

Verder is gegeven dat we mogen werken met een significantieniveau $\alpha = 0,03$, en data is al verzameld voor beide populaties.

Op basis van ons antwoord bij vraag (b) moeten we aannemen dat de standaardafwijkingen σ_A en σ_B verschillende waarden hebben. Dat betekent dat we de onbekende σ_A en σ_B moeten schatten met respectievelijk s_A en s_B :

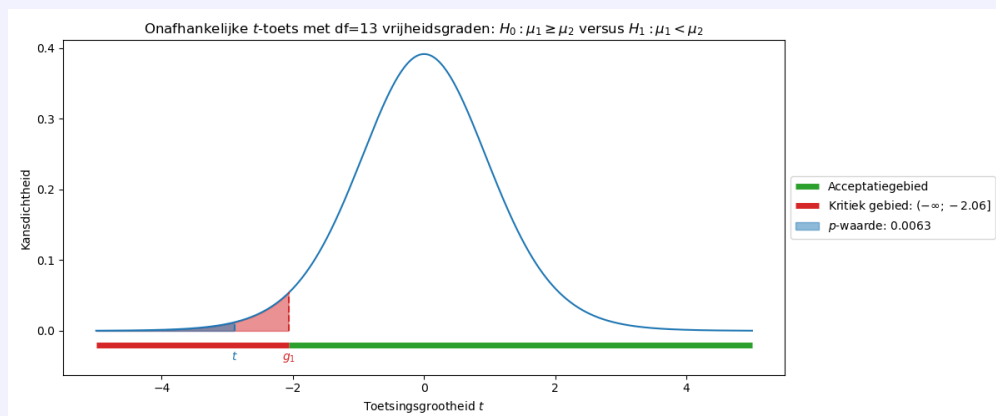
De toetsingsgrootte van de bijbehorende t -toets is (onder de nulhypothese $\mu_A = \mu_B$) gelijk aan

$$\begin{aligned} t &= \frac{(\bar{x}_A - \bar{x}_B) - (\mu_A - \mu_B)}{\sqrt{\frac{s_A^2}{n} + \frac{s_B^2}{m}}} \\ &= \frac{(9,85 - 10,52) - 0}{\sqrt{\frac{0,06}{14} + \frac{0,84}{17}}} \\ &\approx -2,8913, \end{aligned}$$

en komt uit een t -verdeling met $df = \min(n - 1, m - 1) = \min(13, 16) = 13$ vrijheidsgraden. Omdat we linkszijdig toetsen, is de p -waarde gelijk aan de linkeroverschrijdskans van de waarde $t \approx -2,8913$, oftewel

$$p = P(T \leq t) = \text{tcdf}(\text{lower} = -10^{99}; \text{upper} = -2,8913; df = 13) \approx 0,0063.$$

Omdat de p -waarde kleiner is dan het significantieniveau $\alpha = 0,03$, moet de nulhypothese H_0 worden verworpen. Er is op basis van deze steekproeven voldoende reden om aan te nemen dat scherpschutterspatronen significant dieper doordringen dan fragmentatiegranaten.

Opdracht 3: Het Korps Mariniers wil onderzoeken of het klimaat waarin mariniers gestationeerd zijn invloed heeft op hun fysieke conditie. Hiervoor wordt de conditie voor twee groepen mariniers gemeten via het maximale zuurstofopnamevermogen ($VO_2\text{max}$, in ml/kg/min). De eerste groep is gestationeerd in het noorden van Noorwegen (koud klimaat,

populatie A) en de tweede groep in Curaçao (warm klimaat, populatie B).

VO₂max mariniers in koud klimaat	62	60	65	64	61	63	66	64
VO₂max mariniers in warm klimaat	58	59	57	60	56	58	59	57

- (a) Bereken de steekproefgemiddeldes $\bar{x}_A$ en $\bar{x}_B$, en de steekproefvarianties s_A^2 en s_B^2 .

Uitwerking

Populatie A: mariniers in koud klimaat.

We berekenen het steekproefgemiddelde $\bar{x}_A$ als volgt:

$$\bar{x}_A = \frac{x_1 + x_2 + \dots + x_n}{n} = \frac{62 + 60 + \dots + 64}{8} = 63,125$$

We berekenen de steekproefvariantie s_A^2 als volgt:

$$\begin{aligned} s_A^2 &= \frac{(x_1 - \bar{x}_A)^2 + (x_2 - \bar{x}_A)^2 + \dots + (x_n - \bar{x}_A)^2}{n - 1} \\ &= \frac{(62 - 63,125)^2 + (60 - 63,125)^2 + \dots + (64 - 63,125)^2}{8 - 1} \\ &\approx 4,125. \end{aligned}$$

Populatie B: mariniers in warm klimaat.

We berekenen het steekproefgemiddelde $\bar{x}_B$ als volgt:

$$\bar{x}_B = \frac{x_1 + x_2 + \dots + x_n}{n} = \frac{58 + 59 + \dots + 57}{8} = 58$$

We berekenen de steekproefvariantie s_B^2 als volgt:

$$\begin{aligned} s_B^2 &= \frac{(y_1 - \bar{x}_B)^2 + (y_2 - \bar{x}_B)^2 + \dots + (y_n - \bar{x}_B)^2}{m - 1} \\ &= \frac{(58 - 58)^2 + (59 - 58)^2 + \dots + (57 - 58)^2}{8 - 1} \\ &\approx 1,7143. \end{aligned}$$

- (b) Bepaal met behulp van een F -toets of de varianties in VO₂max gelijk zijn voor beide groepen mariniers. Gebruik het kritieke gebied in je conclusie. Kies voor het significantieniveau $\alpha = 0,05$.

Uitwerking

In de vraag staat dat we aan mogen nemen dat $X_A \sim N(\mu_A = ?; \sigma_A = ?)$ en $X_B \sim N(\mu_B = ?; \sigma_B = ?)$.

We toetsen op gelijke varianties, oftewel de nulhypothese H_0 en de alternatieve

hypothese H_1 worden als volgt gedefinieerd:

$$\begin{aligned} H_0 : \quad & \sigma_A^2 = \sigma_B^2 \\ H_1 : \quad & \sigma_A^2 \neq \sigma_B^2 \end{aligned}$$

Verder is gegeven dat we mogen werken met een significantieniveau $\alpha = 0,05$, en data is al verzameld voor beide populaties. De toetsingsgrootte voor een F -toets is gelijk aan

$$F = \frac{S_A^2}{S_B^2},$$

en volgt een $F(n-1, m-1)$ -verdeling, oftewel een $F(13, 16)$ -verdeling.

De geobserveerde toetsingsgrootte is gelijk aan

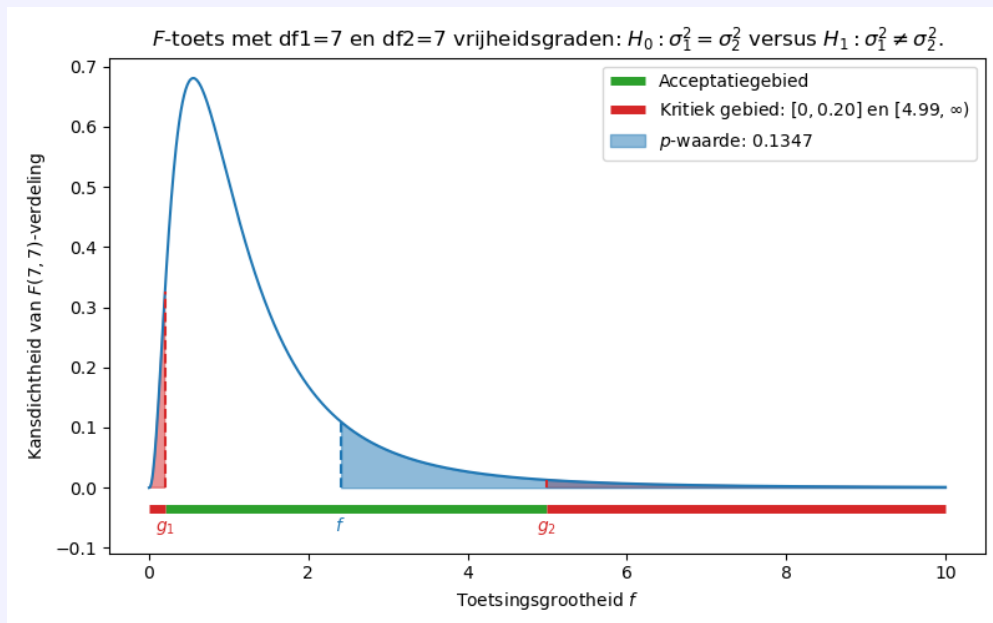
$$f = \frac{s_A^2}{s_B^2} = \frac{4,125}{1,7143} \approx 2,4062.$$

Omdat we tweezijdig toetsen, is het kritieke gebied van de vorm $(-\infty; g_1]$ en $[g_2; \infty)$, waarbij de grenzen g_1 en g_2 bepaald kunnen worden met de $F(5, 9)$ -verdeling.

$$F_{cdf}(\text{lower} = 0; \text{upper} = g_1; \text{df1} = 7; \text{df2} = 7) = \alpha/2 = 0,025 \rightarrow g_1 \approx 0,2002$$

$$F_{cdf}(\text{lower} = g_2; \text{upper} = 10^{99}; \text{df1} = 7; \text{df2} = 7) = \alpha/2 = 0,025 \rightarrow g_2 \approx 4,9949$$

De berekende $f = 2,4062$ ligt dus niet in het kritieke gebied, dus we mogen de nulhypothese H_0 accepteren. Er is op basis van deze steekproeven onvoldoende bewijs om de aanname van gelijke varianties te verwerpen. We mogen dus uitgaan van gelijke varianties en de gemeenschappelijke $\sigma = \sigma_A = \sigma_B$ schatten aan de hand van de “pooled variance”.

- (c) Bepaal met behulp van een onafhankelijke t -toets of de gemiddelde $VO_2\text{max}$ -waarden significant van elkaar afwijken voor beide groepen mariniers. Formuleer een conclusie

op basis van de p -waarde. Kies opnieuw voor het significantieniveau $\alpha = 0,05$.

Uitwerking

We toetsen of de gemiddelde VO_2max -waarden μ_B voor de populaties mariniers in respectievelijk koude en warme klimaten significant van elkaar afwijken. De hypothesen kunnen we daarom als volgt definiëren:

$$\begin{aligned}H_0 : \quad & \mu_A = \mu_B \text{ (geen significant afwijking)} \\H_1 : \quad & \mu_A \neq \mu_B \text{ (wel een significante afwijking)}\end{aligned}$$

Verder is gegeven dat we mogen werken met een significantieniveau $\alpha = 0,05$, en data is al verzameld voor beide populaties.

Op basis van ons antwoord bij vraag (b) mogen we aannemen dat $\sigma = \sigma_A = \sigma_B$. Dat betekent dat we met de pooled variance mogen werken als schatting voor de gemeenschappelijke onbekende σ .

$$s_P^2 = \frac{(n-1) \cdot s_A^2 + (m-1) \cdot s_B^2}{n-1+m-1} = \frac{7 \cdot 4,125 + 7 \cdot 1,7143}{14} \approx 2,9196.$$

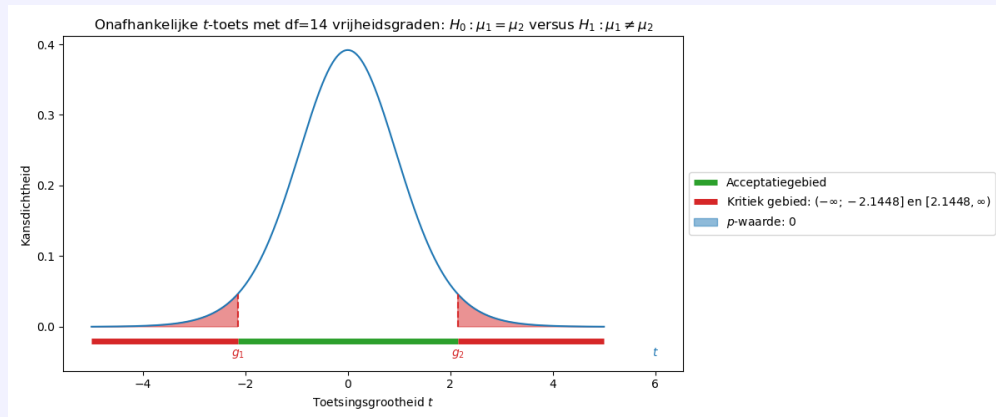
De toetsingsgrootte van de bijbehorende t -toets is (onder de nulhypothese $\mu_A = \mu_B$) gelijk aan

$$\begin{aligned}t &= \frac{(\bar{x}_A - \bar{x}_B) - (\mu_A - \mu_B)}{\sqrt{\frac{s_P^2}{n} + \frac{s_P^2}{m}}} \\&= \frac{(63,125 - 58) - 0}{\sqrt{\frac{2,9196}{9} + \frac{2,9196}{9}}} \\&\approx 5,9987.\end{aligned}$$

en komt uit een t -verdeling met $\text{df} = n + m - 2 = 8 + 8 - 2 = 14$ vrijheidsgraden. Omdat we tweezijdig toetsen, is de p -waarde gelijk aan de rechteroverschrijdingskans van de waarde $t \approx 5,9987$ (deze is kleiner dan de linkeroverschrijdingskans omdat de t -verdeling symmetrisch rond 0 is), oftewel

$$p = P(T \geq t) = \text{tcdf}(\text{lower} = 5,9987; \text{upper} = 10^{99}; \text{df} = 13) \approx 1,6310 \cdot 10^{-5}.$$

Omdat de p -waarde (veel) kleiner is dan het significantieniveau $\alpha = 0,05$, moet de nulhypothese H_0 worden verworpen. Er is op basis van deze steekproeven voldoende reden om aan te nemen dat de gemiddelde VO_2max -waarden van mariniers die in respectievelijk koude en warme klimaten gestationeerd zijn, significant van elkaar afwijken.

Side note: bij dit soort vragen is het interessant om te kijken wat de toetsuitslag ons nu eigenlijk zegt en hoe dat te verklaren is. De toetsuitslag geeft aan dat er een significante afwijking is, maar niet de richting. Uit de data is echter op te maken dat de $VO_2\text{max}$ -waarden vrijwel consistent hoger liggen voor de mariniers in het koude klimaat. Wellicht heeft dit te maken met het feit dat in koude klimaten minder zuurstof in de lucht zit. Het lichaam moet dan zelf harder werken en meer rode bloedlichaampjes produceren om genoeg zuurstof binnen te krijgen, waardoor de zuurstofopname verbeterd wordt.